

Úvodem

Ústav mezinárodních vztahů od roku 2007 kontinuálně sleduje českou zahraniční politiku, od té doby vydal sedm analytických monografií, které vždy odpovídají jednotlicímu analytickému rámci. Kniha je strukturována tak, že nejdříve je ve dvou kapitolách analyzován celkový domácí politický a mediální kontext české zahraniční politiky a identifikován vliv a zapojení jednotlivých hlavních aktérů české zahraniční politiky. Druhá část se zaměřuje na nejdůležitější tematické oblasti české zahraniční politiky – na české působení v Evropské unii a na českou bezpečnostní a obrannou politiku. Třetí část zachycuje hlavní trendy a dynamiku českého působení v bezprostředním regionu střední Evropy. Čtvrtá část mapuje jednotlivé významné bilaterální a regionální relace a pátá část analyzuje zapojení České republiky v dalších tematických a multilaterálních oblastech. Zároveň všechny kapitoly respektují jednotnou analytickou strukturu, kdy si každá kapitola opět nejprve všímá politického a konceptuálního kontextu jako základního vnitropolitického východiska pro zahraniční politiku. Ve druhé části pak všechny kapitoly popisují a analyzují konkrétní agendu a události za rok 2013 a jejich dopad a význam pro zahraniční politiku. Většina autorů také zahrnula analýzu zapojení jednotlivých aktérů v jejich sledované oblasti a mediální pokrytí. Autorský tým klade důraz na kontinuitu jak v konceptuálním, tak i tematickém ohledu. Proto může analýza stavět na robustním empirickém základě a dále prohlubovat porozumění české zahraniční politice.

V roce 2014 dochází ke dvěma významným posunům. Zaprvé, mj. díky tříletému grantu Grantové agentury ČR, tým autorů obohatil konceptuální rámec o několik dalších analytických kategorií, které by do budoucna mohly umožnit prohloubit teoretické poznání tvorby zahraniční politiky (více viz níže). Zadruhé, díky prohloubené spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí ČR dochází k uskutečnění již delší dobu diskutované vize MZV nahradit pravidelně vydávanou *Zprávu o zahraniční politice ČR* novým výstupem, který zachová statistickou rovinu „zprávy“, ale rovněž se nebude vyhýbat rovině hodnotící a analytické. Na základě těchto diskusí se letos poprvé podařilo materializovat nový koncept, kdy analýza zahraniční politiky Ústavu mezinárodních vztahů poprvé zahrnuje statistickou a přehledovou část, zpracovanou Ministerstvem zahraničních věcí ČR, zároveň bude s podporou MZV připraveno i vydávání anglických verzí ročenky.

Co se týká celkového konceptuálního rámce, dochází tedy k několika změnám z hlediska hlavních otázek, které si klademe, stejně jako způsobu, jak výše uvedený koncept budeme naplňovat. Cílem těchto změn je nabídnout nový konceptuální rá-

mec pro vysvětlování zahraniční politiky malých a středně velkých států a také obecnější vysvětlení české zahraniční politiky jako takové.

Novou otázkou pro letošní analýzu zahraniční politikou je: *V jakých oblastech a proč provozovala ČR proaktivní, reaktivní či „žádnou“ politiku a s jakým úspěchem? V jakých oblastech docházelo k polarizaci a k politizaci tvorby zahraničněpolitické agendy a jaký vliv tyto faktory měly na zahraniční politiku?*

Jednotlivé koncepty zpracoval řešitelský tým projektu (Vít Beneš, Veronika Bílková, Mats Braun, Ondřej Ditrych, Vladimír Handl, Ondřej Horký-Hlucháň a Michal Kořan). Aplikace nového konceptu bude naplňována postupně, spolu s budováním empirické základny, proto v letošním roce spíše přinášíme prvotní analytické a empirické informace, na nichž v budoucích letech budeme dále stavět robustnější analýzu. Konečným cílem celé změny je odpovědět na základní otázku: *Jak a proč ČR reaguje na výzvy, přicházející z vnějšího regionálního – mezinárodního – globálního prostředí a jak se toto prostředí sama pokoušela ovlivnit?*

KATEGORIZACE ZPŮSOBŮ JEDNÁNÍ V ZAHRAIČNÍ POLITICE

Autorský tým připravil základní matici možných způsobů zahraničněpolitického „jednání“:

	Ofenzivní	Neutrální	Spolupracující
Proaktivní jednání	VNUCOVÁNÍ VLASTNÍ POLITIKY	MEDIACE	VYTVÁŘENÍ SPOLEČNÉ POLITIKY
Nejednání	IGNORANCE	NEZÁJEM	ČERNÝ PASAŽÉR
Reaktivní jednání	AKTIVNÍ ODPOR PROTI VNĚJŠÍ POLITICE	ADAPTACE NA VNĚJŠÍ POLITIKU	ÚPLNÉ PŘIJETÍ VNĚJŠÍ POLITIKY

Na první ose rozlišujeme mezi proaktivním jednáním, „nejednáním“ a reaktivním jednáním v zahraniční politice. Na druhé ose rozlišujeme ofenzivní, neutrální a spolupracující zahraniční politiku podle postoje, který stát zaujímá vůči mezinárodnímu prostředí.

Aktivní – Nejednání – Reaktivní

Proaktivní zahraniční politika je iniciována vlastními představami o tom, jak by měla zahraniční politika vypadat. Představy o smyslu a účelu zahraniční politiky vycházejí z vnitrostátních, domácích zdrojů spíše než z vnějších podnětů či z vnějších očekávání. Rizikem proaktivní zahraniční politiky je podcenění a přehlížení vnějších limitů a příležitostí. Proaktivní politika může nejenom přehlízet vnější limitace a příležitosti, ale i vnější očekávání. Proaktivní zahraniční politika tak může zůstat nepochopena a aktér se tak může dostat do konfliktu s vnějšími očekáváními a rolí, kterou hraje v rámci širšího mezinárodního společenství.

Reaktivní zahraniční politika formuluje své cíle v reakci na identifikovatelnou strategii či politiku jiného aktéra. Vnější podněty jsou samotným spouštěčem pro formulaci zahraniční politiky, nikoliv jenom pozadím, na němž je zahraniční politika formulována. Samotná skutečnost, že ČR při formulaci své zahraniční politiky zohledňuje vnější prostředí (zájmy, strategie a priority jiných aktérů), nestačí k tomu, abychom mohli zahraniční politiku klasifikovat jako reaktivní. Každá zahraničněpolitická strategie (aktivní, pasivní i reaktivní) nějakým způsobem zohledňuje vnější prostředí. Pro reaktivní zahraniční politiku je typické, že se vztahuje ke konkrétní a jasně artikulované zahraničněpolitické strategii vnějšího aktéra.

Pro reaktivní zahraniční politiku je dále typické, že politické elity přisuzují velkou relevanci strategiím či politikám jiných aktérů, vůči kterým se buď negativně vymezují, nebo které přejímají. Reaktivní zahraniční politika bývá asociována s malými státy.

Reaktivní zahraniční politika může mít formu negativního vymezení se vůči politice a iniciativě vnějšího aktéra, či podobu neutrální adaptace nebo úplného přijetí vnější politiky (pozitivní reakce). V obecné teorii zahraniční politiky se mluví o adaptivním chování, v evropských studiích může být analogií proces evropeizace (*top-down*).

Nejednání v zahraniční politice je typické tím, že nereaguje na vnitřní, ani vnější podněty. Absenci vnitřních podnětů můžeme vysvětlit chybějícím konsenzem, nezájmem politických elit a/nebo veřejnosti o zahraniční politiku. Neaktivní zahraniční politika může být také důsledkem konfliktu mezi domácími představami o roli a smyslu zahraniční politiky státu a vnějšími očekáváními.

Domníváme se, že „neakce“ v zahraniční politice, tj. neschopnost zaujmout postoj v reakci na vnější podnět a neschopnost formulovat vlastní strategii, by měla být zkoumána jako svébytný fenomén. Analýza toho, co je v zahraniční politice ignorováno, je často přínosnější než zkoumání toho, co je artikulováno politiky a co je prováděno. Pasivita, neakce a ignorance zůstávají opomíjeným tématem v sociálních vědách obecně.

Ofenzivní – Neutrální – Spolupracující

Na druhé ose rozlišujeme ofenzivní, neutrální a spolupracující zahraniční politiku. *Ofenzivní politika* je charakteristická konfrontačním jednáním vůči vnějšku. Negativní vymezování se vůči vnějšku může být důsledkem aktivní snahy vnutit vnějšmu světu vlastní představu o určité politice. Ofenzivní politika může být i důsledkem negativní reakce na vnější podněty. Obecně řečeno, konfrontační politika usiluje o zachování vlastní politiky nebo dokonce o její prosazení (vnucení) vnějšmu světu.

Neutrální politika stojí na pomezí mezi ofenzivní a spolupracující politikou. Neutralitu zároveň nemůžeme zaměňovat s pasivitou. Neutralita se může projevat ve své aktivní formě, kdy se stát aktivně podílí na utváření určité politiky, např. skrze mediaci. Neutralita může mít i pasivní podobu, kdy stát nemá vyartikulovanou pozici k určité politice a zároveň o ni nemá zájem. Neutralita může mít i reaktivní podobu,

kdy stát na vnější podněty reaguje neutrální adaptací – částečným přijetím vnějších podnětů (politik).

Spolupracující politika může opět přijít ve třech podobách: aktivní, pasivní a reaktivní. Aktivní spolupracující politika znamená, že stát vystupuje jako vůdce: aktivně navrhuje společné politiky. Impulzem pro aktivní spolupracující politiku jsou vnitrostátní podněty (spíše než reakce na vnější prostředí), ale stát svoji představu neprosazuje ofenzivně (vnucováním), ale spíše hledá a buduje koalice a širší podporu pro svoje návrhy. Pasivní spolupracující politika odpovídá pozici černého pasažéra. Černý pasažér je pasivní a neaktivní, nereaguje na vnější podněty a ani nevyvíjí vlastní aktivitu. Politika černého pasažéra je zároveň kooperativní – přestože aktér zůstává pasivní, uvědomuje si přínosy společné politiky. Jinak by se nevezl. Konečně reaktivní spolupracující politika má podobu úplného přijetí vnější politiky.

Z hlediska procesu tvorby zahraniční politiky lze normativně konstatovat, že nejlepší politikou je *aktivní – spolupracující* následována *mediací*, nejhorší pak je *ignorance* a *černý pasažér*, dle okolností a konkrétní agendy se pak mezi těmito póly nacházejí ostatní mody jednání.

POLITIZACE

Druhou hlavní otázkou je, jaké *faktory* přispívaly k zaujetí jedné z těchto pozic. Kromě vcelku pochopitelné dimenze *kapacit* pro vykonávání dané politiky, která je samozřejmou součástí každé analýzy, se budeme rovněž tázat, zda k některému z výše uvedených modů jednání přispívá *politizace* dané oblasti a *polarizace*.

Jednotící otázkou tedy je: 1) zda je celá oblast analýzy či její části politizována, nepolitizována či depolitizována; 2) zda dochází v dané oblasti analýzy k polarizaci politických názorů. Niže jsou připojeny konceptualizace hlavních termínů (politizace a polarizace).

Politizace

Termín politizace je navzdory častému užívání v politických vědách definován vcelku vágně, autorský tým se přiklonil k následující definici: „*Politizací rozumíme míru, do jaké je určité zahraničněpolitické téma součástí veřejné a politické debaty a součástí rozhodování v otevřených politických procesech.*“

Politické procesy pro naše účely zahrnují *kromě přítomnosti tématu ve veřejné sféře a médiích mj. i přítomnost tématu v předvolebních debatách a programech politických stran, v debatách v obou komorách parlamentu, zvláště pak v souvislosti s legislativním procesem, ve vládních prohlášeních, prostřednictvím průzkumů veřejného mínění apod.*, tedy ve všech kanálech demokratických rozhodovacích procesů, které v této publikaci tradičně sledujeme, od voličstva přes politické strany a zákonodárnou moc po moc výkonnou (popř. i soudní, pokud se ve vzácných případech dostanou zahraničněpolitické akty či normy až sem), ale *zároveň nevládní sektor; pokud ovšem vstupuje do ovlivňování politických procesů (advokační aktivity, protesty).* Tuto míru lze logicky operacionalizovat pouze relativně ve vztahu k dalším domácím

a/nebo zahraničním tématům, ale *absolutně* lze indikovat přítomnost tématu mezi danými aktéry.

POLARIZACE

Třetím konceptem je polarizace, kterou budeme sledovat jak v první části (politický a konceptuální zázemí ČZP), tak ale i v části, která se věnuje aktérům, kde se budeme tázat, zda dochází k polarizaci *institucionální* (typicky – parlament vs. MZV, MPO vs. MZV, MO vs. MZV, Úřad vlády ČR vs. MZV atd., či i na úrovni odborů, pokud se k takovému názoru či informacím dostaneme).

Důvody polarizace jsou jednak neinstitucionální (obsahové, politické), institucionální (způsob organizace a fungování stran a parlamentu) a kulturní (např. úroveň politické kultury v komunikaci a ve vztazích mezi poslanci různých stran). Polarizace elit dramaticky mění způsob, jak se formují názory veřejnosti. Stimuluje stranické zdůvodňování/logiku postojů, což následně vede k tomu, že se politické postoje řídí více stranickou příslušností, posiluje jistotu v postojích, nebere v úvahu věcné argumenty. Postoje politiků vytvářejí politické/ideové rámování témat a olivňují tak rozhodování dosud nerozhodné veřejnosti: když politická elita hovoří o tématech a spojuje je s vlastními úvahami, soustředí se pak veřejnost, když se o dané otázky rozhoduje, právě na tyto úvahy.

V zásadě pro účel analýzy považujeme téma za polarizované tehdy,

- kdy jde o konzistentní pozice rozhodujících politických aktérů (zejm. politických stran a jejich představitelů) a institucionálních aktérů (prezident, předseda vlády, ministři, ministerstva atd.), na nichž se aktéři sjednocují, s nimi se identifikují, při rozhodování se prosazuje princip vnitřní disciplíny (místo věcných argumentů, ale sounáležitost se stranou);
- kdy političtí/institucionální aktéři trvají nikoli na odlišných, ale protichůdných stanoviscích (pro nebo proti prohlubování EU), debata *de facto* neprobíhá a politika se zablokuje, popř. jde jedním směrem, který se po změně vlád zásadně změní (diskontinuita zahraniční politiky);
- kdy nejde o jednotlivosti, ale zásadní směr politiky (principiální vstřícnost k Rusku vs. protiruské postoje, nikoli míra podpory exportu do Ruska, nebo bezvívzového styku), popř. o zásadní jednotlivý akt (pro nebo proti radaru v Brdech, Fiskální pakt);
- kdy jde o časový úsek takového postoje, který trval alespoň po dobu námi sledovaného období (kalendářního roku), pokud možno ale déle.

VÝSLEDKY

V souladu s trendy, které dlouhodobě pozorujeme, většina autorů konstatuje *nízkou* či *nulovou míru politizace*. Toto platí pro celkový politický kontext, evropský a bez-

pečnostní rozměr (s výjimkou vyslání vojáků do výcvikové mise v Mali), pro středo-evropský rozměr, většinu regionálních relací (s výjimkou Ruska, východní Evropy v závěru roku a otázky Kosova) a zároveň i u všech tematických dimenzí, přičemž u hospodářské diplomacie dochází k depolitizaci předchozího politizovaného tématu a naopak v lidskoprávní agendě dochází k nárůstu politizace. Nedostatků politizace a jejích důsledků si více všímá první kapitola „kontext české zahraniční politiky“. K obdobným závěrům autoři dospívají i z hlediska *polarizace*. Vyšší polarizace byla identifikována v případě politiky lidských práv, v ekonomické diplomacii dochází k oslabování polarizace, stejně jako v rozvojové spolupráci, k polarizaci v závěru roku došlo v případě Ukrajiny a průběžně při vztazích s Bavorskem. Minimální polarizace byla identifikována také v případě celkového politického kontextu.

Co se týká typů jednání, autoři dospěli k následujícím závěrům. Unijní politiku celkově definovali jako *reaktivní*, s rysy politiky *černého pasažera*, což souvisí s vyčkávací strategií, která dominuje české evropské politice minimálně od vypuknutí krize v roce 2009. V bezpečnostní politice autor konstatuje posun od *obecně reaktivního* jednání k *adaptaci* jako stále reaktivnímu, nicméně pozitivněji, či konstruktivněji laděnému typu jednání. Ve vztahu k Německu došlo k posílení *aktivního* a zároveň *spolupracujícího* přístupu. S odchodem prezidenta Václava Klause z politické scény odstoupil do relativního ústraní důležitý institucionální aktér, který prováděl dlouhodobě aktivní politiku odporu vůči německé koncepci EU. Pádem vlády Petra Nečase zase odešel aktér, který realizoval podobnou linii, ale spíše formou nejednání – česká vláda se uchýlila pod jeho vedením k ignoraci návrhů SRN na institucionální vývoj EU a nepodílela se na něm. Úřednická vláda Jiřího Rusnoka oba přístupy odvrhla, vyhlásila postupnou adaptaci na německou koncepci řešení krize eurozóny a nově zvolený prezident Miloš Zeman se hlásil k federálnímu pojetí EU. Ve vztahu k ostatním sousedům ČR a k visegrádské spolupráci vykazovala Česká republika jednoznačně rysy *aktivní spolupracující* politiky, popř. *mediaci*, tj. nejlepší módy zahraničněpolitického jednání. Ve vztahu k USA došlo k procesu změny od snahy *reagovat* prostřednictvím adaptace na americkou zahraniční politiku (Afgánistán či některá témata v hospodářské agendě vzájemných vztahů) přes *proaktivní* jednání s cílem dosáhnout vytvoření společné politiky vyhovující zájmům ČR a současně USA (dostavba Temelína) až směrem k různým formám *nejednání*. Ve vztahu k Rusku autorka nalezla dvě tendence *proaktivního* jednání, na jedné straně v oblasti „tradiční“ lidskoprávní tematiky a na druhé straně „probuzeného zájmu“ o tzv. ekonomickou diplomacii. Symbolem první tendence jsou *ofenzivní* prvky diskurzu lidských práv i některých konkrétních kroků ministra zahraničních věcí Karla Schwarzenberga. Druhou tendenci představuje ještě v dobách Nečasovy vlády vzrůstající volání po méně konfrontační politice vůči Rusku a snahy o proaktivní postup ve smyslu spolupráce, zejména v ekonomické oblasti. Po nástupu Rusnokovy vlády a za krátkodobého působení ministra zahraničních věcí Jana Kohouta se MZV snaží vést spíše neutrální politiku, charakterizovanou ovšem nikoli ignorancí či nezájmem, ale podmíněnou především absencí politického mandátu vlády, jejím dočasným, překlenovacím charakterem. Česká politika vůči zemím Balkánského poloostrova představovala v roce 2013 směs *proaktivního* přístupu ve věci euroatlantické integrace a *reaktivního vyrovnávání* se s bezprostřed-

ními podněty, které byly převážně ekonomického rázu. Další bilaterální či regionální vztahy se pohybovaly mezi *reaktivní politikou, přijímání vnější politiky a nezájmem*. Česká multilaterální politika (bez NATO a EU) vykazovala rysy *proaktivního a spolupracujícího* přístupu. V hospodářské dimenzi autorka konstatovala *adaptaci na vnější politiku* a zahraniční rozvojem spolupráci lze označit za reaktivní a zároveň neutrální součást české zahraniční politiky. Česko rozvojem politiky jako takovou nedmítá, zároveň však není *proaktivní* a jeho postoje na vyšší, zejména unijní úrovni, které by se jako proaktivní mohly zdát, jsou samy o sobě spíše reakcí na dosavadní zaměření většiny členských států, jež se postupem času upevnilo jako preference politiky společné. V oblasti energetické politiky došlo k oslabení *proaktivní* politiky po odstoupení premiéra P. Nečase. Naopak *adaptace* na vnější politiku ve vnějších energetických vztazích České republiky byla posílena během vlády J. Rusnoka. V lidskoprávní dimenzi narůstal posun od *proaktivní ofenzivní* k *proaktivní spolupracující*.

Až v následujících letech budeme mít k dispozici více empirického a analytického materiálu, díky němuž budeme schopni učinit závěry stran důvodů a dopadů jednotlivých modů jednání na zahraniční politiku. Již nyní však můžeme říci, že z hlediska modů jednání převažuje *reaktivní, nezájem* či *adaptace a přijetí vnější politiky*, zároveň jsme konstatovali převažující nízkou až *mizivou politizaci a polarizaci*. Obecně lze *nejednání* či *reaktivní jednání* očekávat v případech, že dané téma je příliš polarizované, a tudíž neexistuje prostor pro shodu pro aktivní jednání. V případě české politiky však tento argument neplatí a důvody českého pasivního přístupu tedy bude nutné hledat jinde. Na tuto odpověď však, věrme, přinesou odpovědi až další ročníky této publikace.

Řada publikací *Česká zahraniční politika v roce (...). Analýza ÚMV* si klade za cíl nejen obohatit teoretické a analytické porozumění české zahraniční politice, ale i, za obecnější cíl, prohloubit teoretické porozumění tvorbě zahraniční politiky jako takové. Dalším cílem je podpořit výzkumnou spolupráci mezi různými analytickými pracovišti v ČR a podpořit budování reflektivní analytické komunity. Na letošním vydání publikace se tak podíleli kromě kmenových autorů z ÚMV také externí spolupracovníci z Univerzity Karlovy, Institutu Europeum a z brněnské Masarykovy univerzity. Všem externím spolupracovníkům patří velký dík. Velké poděkování patří profesorovi Zdeňku Veselému z VŠE, který se ujal náročného úkolu hlavního recenzenta, úkolu, který vyžaduje značnou erudici i trpělivost s autorským týmem. Publikace také mnohému vděčí za pozorné čtení a cenné komentáře Petru Kyprovi z Ministerstva zahraničních věcí ČR. Jakékoli nepřesnosti, chyby či omyly jdou pochopitelně na vrub autorskému týmu. Kniha by nemohla vzniknout bez obětavé organizační i analytické pomoci Barbory Fialové z VŠE. Autorský tým dále velice těžil z nezištné pomoci mnoha odborných stážistů ÚMV a konkrétně pak ze spolupráce s Vladimírou Dostálovou z katedry Mezinárodních vztahů a evropských studií FSS MU v Brně. Publikace je v letošním roce poprvé obohacena o data a statistiky MZV ČR, za což patří díky mnohaleté podpoře projektu ze strany Kanceláře strategických analýz a plánování (KSAP) a později Odboru politického plánování (OPP) i dlouhodobé podpoře vedení MZV jako takového. Analýze v mnohém pomohl otevřený a nápomocný přístup mnoha pracovníků MZV, kteří poskytli jak cenné informace, tak i cenné reflexe

pro výsledné texty. V neposlední řadě náleží poděkování pracovníkům ÚMV (zejména edičnímu oddělení a knihovně) za obětavý a velice vstřícný profesionální přístup při vzniku publikace, jež vzhledem ke své povaze a obtížnému vzniku vyžaduje mimořádnou flexibilitu a pochopení při její kompletaci. Kniha byla vydána s laskavou podporou ČSOB, a. s., a Grantové agentury ČR.

Za autorský tým si dovoluji vyjádřit naději, že posílením ambicí letošní publikace dále přispějeme k prohloubení porozumění české zahraniční politice.

Michal Kořan s přispěním celého autorského týmu a Barbory Fialové

Literatura

- Bafumi, Joseph–Parent, Joseph (2012): International polarity and America's polarisation. *International Politics*, 49, s. 1–45.
- Beckmann, Matthew N.–Kumar, Vimal (2011): Opportunism in Polarization: Presidential Success in Senate Key Votes, 1953–2008. *Presidential Studies Quarterly*; Sep 2011; 41, No. 3, s. 488–503.
- Braun, Mats–Drulák, Petr (2010): Conclusions: National Interests in Foreign Policy. In: Drulák, Petr–Braun, Mats (eds.): *The Quest for the National Interest: A Methodological Reflection on Czech Foreign Policy*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Calder, Kent E. (1988): Japanese Foreign Economic Policy Formation: Explaining the Reactive State. *World Politics*, Vol. 40, No. 4, s. 517–541.
- Drulák, Petr (2010): Závěrem: Český nezájem se prosazuje. In: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2009. Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 354–361.
- Durman, J. N.–Peterson, E.–Slothuus, R. (2013): How Elite Partisan Polarization Affects Public Opinion Formation. *The American Political Science Review*, 107(1), s. 57–79.
- Farneti, Roberto (2012): Cleavage Lines in Global Politics. Left and Right, East and West, Earth and Heaven. *Journal of Political Ideologies*. Jun 2012, Vol. 17 Issue 2, s. 127–145.
- Hetherington, Marc J. (2009): Review Article: Putting Polarization in Perspective. *British Journal of Political Science*, Vol. 39, Issue 02, April, s. 413–448. Hey, Jeanne.K. (2003): *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Radaelli, Claudio M. (2000): Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. *European Integration online Papers*, Vol. 4, No. 8. On-line: eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm.
- Rosenau, James N. (1970): Foreign Policy as Adaptive Behavior: Some Preliminary Notes for a Theoretical Model. *Comparative Politics*, Vol. 2, No. 3, s. 365–387. On-line: www.jstor.org/stable/421308.
- Smithson, Michael (1985): Toward a Social Theory of Ignorance. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 15, No. 2, s. 151–172. On-line: dx.doi.org/10.1111/j.1468-5914.1985.tb00049.x.